

УДК 338.2(497.1)“1968“:316.334.3

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.2>

Прегледни рад

Весна Станковић Пејновић¹

Институт за политичке студије, Београд

КУЛТУРАЛНА АНАЛИЗА ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ И ДРУШТВЕНИХ ОДНОСА КАО РЕФЛЕКСИЈА НА ДОГАЂАЈЕ ИЗ 1968.²

Сажетак

Циљ рада је повезивање историјских чињеница везаних за економску политику и регулацију друштвених односа у СФРЈ са анализом културне логике замењивања комунистичког утопизма потрошачким антиутопизмом, што је резултанта немогућности политичких елита да пронађу решење за све већу диспропорцију између самоуправних, колективних процеса производње и личне имагинације о благостању кроз потрошњу и поседовање, као последице економске либерализације. Рад је заснован на културалној анализи „дијалектичких слика“, прокламованих друштвено-политичких пракси и улоге бирократије у раслојавању друштва те театралној побуни студената на десоцијализацију друштва и борбу за бољег човека.

Кључне речи: култура, бирократија, класна стратификација, „скоро револуција“.

---

1 Научни сарадник.

2 Овај рад је настао у склопу обележавања 50 година од јунских догађаја 1968. године.

1. УВОД

Културална анализа је непосредна критичка анализа која се заснива на “свести о ситуираности критичара у садашњости, свести о друштвеној и културној садашњости из које посматрамо објекте који су већ у прошлости, али објекте за које сматрамо да дефинишу и нашу садашњу културу”. Културална анализа трага за разумевањем прошлости као дела садашњости, онога чиме смо окружени и без чега ни једна култура не може да постоји.³ По Грамшију култура није једноставна рефлексивна “база” у простору друштвене “надградње”, нити као додатак доминантној идеологији, али није потпуно “спонтана” форма друштвеног самоизражавања „одоздо.“⁴

Култура је једна од основних форми друштвене самоинтерпретације: простор за репрезентације друштвених антагонизама и класне борбе, друштвеног и идентитетског обликовања, али простор политизације и деполитизације.

Културализација има двоструко деловање: акт мотивисања друштвених промена, али и најефектнији облик друштвене и политичке пасивизације. Културне репрезентације нису само последице одређених друштвених модалитета (одозго) већ су и саме произвођачи тих модалитета (одоздо).

Циљ рада је указати на немогућности политичких елита да пронађу решење за све већу диспропорцију између самоуправних, колективних процеса производње и личне имагинације о благостању кроз потрошњу и поседовање, као последице економских наметнутих реформи које је проводила владајућа непријатељска класа технократскија и доносила у властитом интересу, а све у циљу повезивања са предузетничким и технократским сектором којима модел самоуправног организовања производње није одговарао. Самоуправљање се претвара у функције разарања и разбијања друштвених односа па се и рађају нови капиталистички односи и потрошачка култура све дубље обликује друштво. У таквој друштвеној структури незадовољство студената је било усмерено на питања друштвене неједнакости и несолидарности, критику бирократије, нове класе у друштву које је претендовало да буде бескласно, и у коме су изневерене и компромитоване основне идеје социјализма.

3 Mieke Bal, Bryan Gonzales, *The Practice of Cultural Analysis: Exposing Interdisciplinary Interpretation*, Stanford University Press, 1999, стр. 65.

4 Antonio Gramsci, *Selection from Prison Notebooks*, Lawrence & Wishart, London, 1971, стр. 96.

2. ПРОБЛЕМ БИРОКРАТИЗМА И ПУТ КА ПОЛИТОКРАТИЈИ

Бирократија је у Југославији апарат изнад цивилног друштва као посебна друштвена скупина која постаје владајућа класа са властитим интересима одвојени и супротстављени радницима. За Маркса је бирократија главно упориште државног система, а „заснива на одвајању државе и цивилног друштва”. „Општи дух бирократије је тајна, мистериј који се одржава унутар ње помоћу хијерархије, а према вани затвореном корпорацијом. Јавну објаву намера и расположења државе бирократија, доживљава као издају властите мистерије. Ауторитет је принцип њеног знања и постојања, а обоготворење ауторитета њен је менталитет.”⁵

Ћилас још 1950. разликује „слој бирократије” од посебне „језгре партијске и политичке бирократије”, називајући је „новом класом.”⁶ Његов главни теоретски допринос, нов је за Југославију, али преузет од страних извора.⁷ Он разликује „слој бирократије” од посебне „језгре партијске и политичке бирократије”, коју је назвао „новом класом.”⁸

“Нова класа”, коју је 50тих описао Ћилас је слој дефинисан суделовањем у политичкој моћи и кориштењем привилегија које та моћ доноси. Економске реформе су донеле класну стратификацију у складу са растућим разликама у економској моћи, па и у потрошачкој моћи једног новог, пре свега технократског слоја и слоја који је руководио привредним предузећима која су добила велику самосталност у одлучивању о производњи, инвестиционом планирању и кредитирању, па и о расподели дохотка. То је водило ка тада невероватним разликама у приходима. Упркос реторици самог Јосипа Броза Тита који је осуђивао те процесе и појаву социјалних разлика, у 60тим су се јасно могле уочити класне разлике.

5 Karl Marks, *Birokratija i javnost*, „Vuk Karadžić“, Beograd, Savremena administracija, Beograd, 1965.

6 Milovan Djilas, *The New Class: An Analysis of the Communist System*, Praeger, New York, 1963, стр. 42-43.

7 Ћиласова позиција није била утемељена на јасном интелектуалном или политичком ставу. Његова Нова класа постала је важна само зато што се појавила у правом тренутку за време Хладног рата и више је била коришћена као антисовјетско него као антијугословенско пропагандно штиво. Ћилас је био прије жртва антикомунистичких хладноратовских махинација, играчка и инструмент у рукама ЦИА-е.

Видети: Mira Bogdanović, *Konstante konvertitstva (Hod u mjestu – Od Đilasa do Đilasa)*, Centar za liberterske studije, Beograd, 2013.

8 Milovan Djilas, *The New Class: An Analysis of the Communist System*, Praeger, New York, 1963, 42-43.

Постоје три снаге у међусобној борби за идеолошку превласт: „капитализам и буржоазија”, који заговарају повратак на предратно стање; „бироказитизам и бироказитија” и „социјализам и демократија” као једина алтернатива и нада да ће “револуција завршити у сјају нове демократије”.⁹

По њему је “бироказитизам” опаснији од капитализма, јер је, као и по мишљењу Кардеља, стари класни непријатељ, неповратно побеђен и више не представља реалну опасност осим ако сами комунисти не подлегну “изазовима са Запада.” „Бироказитизам је последња и најотпорнија тврђава остатака класног система, а тиме и најопаснији непријатељ социјализма.”¹⁰

Према Кидричу „народну демократију, замењује опсежнија бироказитија која се издваја из процеса производње и уздиже изнад њега као његов тунор и паразит.”¹¹

Бакарић наглашава да је велика власт бироказитије стварала препреке даљњем развоју производних снага и прогресивној линији унутар радничке класе.” То јеслој који је могао бити или постати владајућа непријатељска класа. Бакарић је 1974. године резимирао да је СФРЈ разбила „баријеру сиротиње”, али да је максимална напетост снага довела до појаве камата и профита, што „појачава темељ за стварање нових класа”¹² Тенденција ка модерним капиталистичким схватањима техноменеџерства слаби позиције радничке класе, повећава друштвену неједнакост и ремети међунационалне односе па иако није „контракласа”, извире из саме робне производње¹³

Политичка бироказитија је трајна и кохерентна друштвена група која се политиком бави професионално и која се ослободила контроле маса, и која, захваљујући неограниченој моћи расподеле минулог, опредељеног рада, обезбеђује себи мање или веће материјалне привилегије.¹⁴ Хорват „државни апарат (бироказитију)”, дефинише као скупину која се ослања на силу, а обухвата „државну управу, правосуђе, милицију, оружане снаге и професионалне политичаре”.¹⁵

9 Mihajlo Marković, „Jednakost i sloboda”, *Praxis*, br. 1-2, 1973, стр. 3-18.

10 Edvard, Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje*, Kultura, Beograd, 1954, 103.

11 Boris Kidrič, *Socijalizam i ekonomija*, Globus, Zagreb, 1979, стр. 94.

12 Vladimir Bakarić, „Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija”, *Revija za sociologiju*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, br. 3/1975, стр. 14.

13 Исто, стр. 22-60.

14 Mihajlo Marković, „Jednakost i sloboda”, *Praxis* br. 1-2, 1973, стр. 15.

15 У 1953. године бироказитије је било 220, а 1961. 257 000, а назива их управљачким или руководећим кадровима, који 1961. броје око 60.000 људи (Horvat, 1967, стр. 170-180).

Бакарић је већ 1960-их истакнуо постојање важне и повлаштене групе на положајима у савезној и локалној власти, иако је није идентификовао као класу. Те нове класне власти још нису сасвим капиталистичке, али заступају капитал и обнављају капиталистичке односе и треба им војна и политичка власт како би били капиталистичка буржоазија.¹⁶ То је „слој” стручног кадра које он назива технобирографија или техноменаџерство и жели располагати репродукцијом у привреди. Тај се капитал без капиталиста се почео повезивати са националистичким струјањима и елементима из иностранства.¹⁷

Изворну владајућу политократију, до средине 1960-их, најпрецизније је назвати класом *in statu nascendi* (која се рађа). Она је имала два хоризонта и интереса: била је не само носилац власти и колективни контролор свих значајних инвестиционих фондова за друштвену производњу и репродукцију, са знатним интересом за властиту позицију, односно колективни државни „капитал”.

3. КЛАСНА СТРАТИФИКАЦИЈА

Економске реформе су биле резултат сложених политичких процеса, али и класних интереса установљене олигархије, као релативно мале друштвене групе или класе (која се може називати и политократија због њеног локуса власти) која одлучује о кључним пословима заједнице. Иако се тумачило да су реформе корак ка “хуманизацији” социјализма, и одмак од државно контролисане економије, оне су биле резултат одлуке коју је политократија донела у властитом интересу, а све у циљу повезивања са предузетничким и технократским сектором којима модел самоуправног организовања производње није одговарао.

Економске реформе, које заговарају привредни напредак кроз приближавање тржишној економији се суочавају са идеолошким начелом друштвене својине као основним предусловом радничког самоуправљања: “Самоуправљање се претвара у функције разарања и разбијања друштвених односа и моралног стаса произвођача. На тој основи се рађају и нови капиталистички односи, приватно правни менталитет по ком треба свако да се “снађе како зна и уме”¹⁸.

16 Vladimir Bakarić, „Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija“, нав. дело, стр. 604.

17 Darko Suvin, *Samo jednom se ljubi, Radiografija SFR Jugoslavije, 1945.-72. Uz hipoteze o početku, kraju i suštini*, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2014, стр. 77.

18 Jovan Đorđević “Protivrečnosti društvene svojine u socijalizmu”, *Gledišta*, 11, VI, novembar

Оправдану одбојност коју су према централизованом „државном социјализму” највиших руководиоца и јавности која је каналисана према идолатрији либералног тржишта искористио је ММФ који је неуморно гурао капитализам у Југославију, тражећи „децентрализацију као тројанског коња маркетинга”¹⁹ Процеси у Југославији се нису кретали према предвиђањима либерално капиталистичке идеологија; наиме од тржишта које је регулирала партијска држава у слободно тржиште, него од тржишта које је регулисала партијска држава до регулираног тржишта које није било под демократском контролом и којим су управљала средишта међународног финансијског капитала²⁰

Домаће банке и друге кредитне институције, а затим и међународне, заузеле су упражњено место средишње владе и постале отуђене. Независни вањски фактор удружен са републичким политократијама почео је да одређује живот „самоуправних” предузећа. Економске реформе су донеле класну стратификацију у складу са растућим разликама у економској моћи, па и у потрошачкој моћи једног новог, пре свега технократског слоја који је руководио привредним предузећима, а која су са реформама из 1965. године, добила велику самосталност у одлучивању о производњи, инвестиционом планирању и кредитирању, расподели дохотка што је водило ка тада невероватним разликама у приходима. Упркос реторици самог Јосипа Броза Тита који је осуђивао те процесе и појаву социјалних разлика, у 60тим су се јасно могле уочити класне разлике.

Нови режими” у републикама ‘70тих и ‘80тих година довели су до „владајуће спреге нео-стаљинистичког волунтаризма и патријархалног територијалног корпоративизма”, растуће подређености зајмовима и технологијама страног капитала, затворених, посебних републичких економија и до „ре-периферализације” Југославије.²¹

Утврђивање својине нове класе рефлектовало се у променама у психологији, начину живота, и материјалним позицијама њених чланова, зависно од позиције коју имају на хијерархијским лествицама. Иако се о класној стратификацији није званично говорило све до краја 60тих, било је јасно да се тај процес одвија

1965, стр. 1465-1471

19 Susan Woodward, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia 1945-90.*, Princeton, Princeton UP, 1995.

20 Boris Buden, „Još o komunističkim krvolocima...” *Prelom*, 3.4, 2003, стр. 56.

21 Dag Strpić, „Образовање, технолошки и друштвени развој и друштвена инфраструктура”, *Naše teme* 32, 1-2, 32, 1988.

по уобичајеној шеми, односно на основу три основне компоненте утврђивања положаја друштвених слојева: месту у подели рада, односу према политичкој моћи и местом у расподели материјалног богатства. Почетком 70 тих профилисала су се четири основна друштвена слоја у Југославији: слој политичких и привредних руководилица, слој високих стручњака у привреди, интелигенција и административни службеници, слој непосредних произвођача и слој приватних подузетника (пољопривредници, занатлије).²²

Коалиција првог с (“политократије”) и четвртог слоја (приватних подузетника) ће постати темељ антисоцијалистичке транзиције. Та “нова класа” нема своју властиту идеологију, али да је управо због тога она класа будућности.²³

4. ПОТРОШАЧКА КУЛТУРА КАО ТЕМЕЉ ПОКАЗАТЕЉА ТРАНЗИЦИЈЕ

Постсоцијалистичка транзиција почиње економским реформама средином 50 тих година, и процесом друштвено-економске либерализације током 60 тих и 70 тих година. То је доба продирања капиталистичких економских односа у социјалистичке друштвене односе. Реформе су биле усмерене на подстицање личне потрошње, а не на инвестиције, што консеквентно доводи до појаве потрошачког друштва, класног раслојавања.²⁴

Централни културни показатељ постсоцијалистичке транзиције је појава потрошачке културе као амбивалентног друштвеног симптома као резултата репродукције капиталистичке имажинације, али и аспекта социјалистичког развоја. Критика левице под утицајем франкфуртске школе је указивала да је “потрошачки менталитет” пример антисоцијалистичког понашања и показатељ капиталистичког отуђења и претња развоју социјализма.²⁵

Појава потрошачке културе је централна културна логика либералног капитализма и као таква показатељ трансформације друштвених аспирација радничке класе ка једнакости у ситнобуржујски фантазам о срећи појединца.

22 Mihailo Popović, et al., *Društveni slojevi i društvena svest*, Centar za sociološka istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 1977, стр. 40-41.

23 Dilas, Milovan, *The Unperfect Society: Beyond the New Class*, Harcourt Brace & World, New York, 1969, стр. 45.

24 Branislav Dimitrijević, *Potrošeni socijalizam. Kultura, konsumerizam i društvena imaginacija u Jugoslaviji (1950-1974)*, Fabrika knjiga i Peščanik, Beograd, 2016.

25 Gajo Petrović, Rudi Supek, (ur.) *Praxis*, 1/2, jun-lipanj 1968: Dokumenti, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, стр. 36.

Као сажетак политичког оквира разматрање потрошачке културе као културне логике транзицијског процеса – 60тих се догодила инверзија “од кретања у смеру социјалистичке праведности и комунистичке еманципације до кретања у супротном смеру” зато јер се олигархија окренула од пређутног савеза, са радничком класом и интелектуалцима ка њиховој маргинализацији.

Процес “постсоцијалистичке транзиције”, од 60 тих година, обухвата декларативну идеолошку транзицију ка остварењу комунистичког идеала у коме се потрошња обавља на основу потреба, и прагматична политичка транзиција ка капиталистичком потрошачком друштву у коме се потребе формирају на основу потрошње. 70тих је конзумеризам већ увелико захватио југословенско друштво и постао део свакодневице²⁶ и инклинирало потрошњи капиталистички обојеном “свету снова.”²⁷

Југословенски социјалистички систем садржавао је видове политике модерности, с обзиром на концепт социјалистичког самоуправљања и активну антиколонијалну и антиблоковску спољну политику. Друштвене противречности тог система говоре о томе да је овај политички и економски концепт био много отворенији и еманципаторски, а не догматски, па је и био подложен различитим утицима који су га мењали, модификовали, угрожавали, али и сучељавали са нерешеним политичким и друштвеним питањима.

Потрошачки менталитет је предуслов и резултат масовне културе која данас интензивно испуњава слободно време велике већине људи”, и која је “збир садржаја посредован тржиштем.” „Непроизводни слојеви “окренути према сфери потрошње” и много изложенији утицајима културе. Масовна, популарна и потрошачка култура пресудне су за репродукцију капитализма. Култура је “чист састојак самог потрошачког друштва”.²⁸ Репродукција потрошачке културе се одвија у окриљу “унапред створеног искуства”, у коме се формира “култура имитације”, односно следе модели провођења свакодневице који су естетизовани кроз популарну културу.

---

26 Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005; Igor Duda, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-tih i 1980-tih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010; Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb, 2003, стр. 223.

27 Југословени су 70тих трошили чак осам пута више новца него што су зарадили. 1971. године спољни дуг земље износио 1.2 милијарду долара, а 1981. године 20,8 милијарди долара. (Duda, 2010, стр. 28).

28 Fredric, Jameson, “Reification and Utopia in Mass Culture”, *Social Text*, 1, 1979, 130-148.

5. 1968 „СКОРО РЕВОЛУЦИЈА” ПРОТИВ ИЗНЕВЕРАВАЊА И КОМПРОМИТАЦИЈЕ ИДЕЈА СОЦИЈАЛИЗМА

У лето 1968. у Југославији долази до првих већих политичких немира. Незадовољство је декларативно било фокусирано на питања друштвене неједнакости и несолидарности, као последица нове економске политике. Реформе су отвориле пут ка друштвеном раслојавању и етаблирању тзв. „црвене буржоазије”, која је постала централна мета егалитаријанске реторике студената. Студентске демонстрације су биле политички чин са специфичним односом према друштвеним противречностима југословенског социјализма: захтевало се више, а не мање социјализма; више државне контроле над средствима производње, а не мање; више идеологије, а не мање.

Студенти су бирократију нападали отвореним обраћањем јавности, у транспарентима и слоганима: „Доле кнежеви социјализма”, „Доле корупција“, „Свима једнаке услове за школовање“, „Доле црвена буржоазија”, „Бирократијо – к себи руке од радника”, „Против све већег богаћења појединаца на рачун радничке класе“ или „Слободна критика и истинско самоуправљање“, „Радници се савијају – бирократи уживају”. Парола која можда најбоље сведочи о природи читавог покрета је била „Боримо се за бољег човека, а не за бољи живот.”²⁹ Тиме што су критиковали бирократију, нову класу у друштву које је претендовало да буде бескласно, београдски студенти су се усудили да изговоре нешто што је већ било општепозната ствар.³⁰

Супротно ономе за шта су их оптуживали бирократи, студенти се нису залагали за плурализам буржоаске демократије, нити за анархистичко разарање свих постојећих институција, нити за привредни и политички етатизам, већ за укидање свих центара отуђене политичке моћи. Једном речју идеал студената је демократски социјализам.³¹ Студенти су се залагали за социјалистички курс развоја и интегрално самоуправљање. Студентска омладина је реаговала на све видљивије деформације, неједнакост у друштву, социјалне поделе. Студенти нису иступали против робне размене као такве, већ против великих разлика, деперсонализације одговорности,

29 Nebojša Popov, *Sukobi. Društveni sukobi - izazov sociologiji*, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1990, стр. 66.

30 Branislav, Jakovljević, „Ljudski je uživati, zar ne? Jun 1968, 'Kosa' i početak kraja Jugoslavije”, *Reč*, 75/21, Beograd, 2007, стр. 101.

31 Gajo Petrović, Rudi Supek, (ur.) *Praxis*, 1/2, jun-lipanj 1968: Dokumenti, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, стр. 442–447.

злоупотреба и социјалних неправди.

Редакција Praxisa у превирању 1968. године је изнела став да „изван или мимо марксистичко-комунистичке идејне основе и перспективе и СКЈ, не постоји данас ни једна идејно - политичка снага која би могла очувати интегритет ове земље.”³²

Студентски покрет није био усмерен против основа поретка већ против изневеравања и компромитације основних идеја социјализма.³³ Немири су упозорили на раширеност деформација и идентификовали њихове носиоце у лицу бирократије и новоствореног богаташког слоја. Указали су на лаж о хармонији друштва, начетог друштвеним поларизацијама и поделама које су се одражавале и у најмањој друштвеној ћелији; породици. Студентски догађаји су у великој мери погодиле присталице привредне реформе и робне размене, која је тежила, као и бирократији да блокира — у име елиминације социјалних разлика — захтеве за рационализацијом производње и подстицањем робне размене.³⁴

Студентски покрет избегавао је директан идеолошки сукоб са режимом већ су се залагали за повратак изворној револуционарној традицији југословенског радничког покрета³⁵ у настојању да изврши једну корениту анализу друштвено-политичких прилика, инсистирајући на идеолошкој чистоти покрета.³⁶

Светозар Вукомановић Темпо је рекао Титу: “Ми смо дошли у конфликт са младом генерацијом, а ја кажем да управо они настављају револуцију.”³⁷ С једне стране, студенти су успели да се позову на пројект револуције која траје, чиме су владајућим структурама одузели најважнији основ моралног интегритета. С друге стране та необична позиција је била њихова највећа слабост.

Јунска збивања у Југославији имају облик театралне “скоро-револуције” која “приказује револуционарни спектакл, али не доводи до истинске промене”, као културно-уметнички догађај са многим аспектима културе, или контракултуре са развијеног запада.³⁸

---

32 Исто, стр. 449-58.

33 Branko, Petranović, Momčilo, Zečević, *Jugoslavija 1918-1988*. Tematska zbirka dokumenata, Izdavačka radna organizacija „Rad“, Beograd, 1988, стр. 1158.

34 Исто, стр. 1172.

35 Branislav, Jakovljević, “Ljudski je uživati, zar ne? Jun 1968, 'Kosa' i početak kraja Jugoslavije”, *Reč*, 75/21, Beograd, 2007, стр. 107.

36 Nebojša Popov, *Sukobi. Društveni sukobi - izazov sociologiji*, нав. дело, стр. 25.

37 Исто, стр. 30.

38 Branislav, Jakovljević, “Ljudski je uživati, zar ne? Jun 1968, 'Kosa' i početak kraja Jugoslavije”, *Reč*, 75/21, Beograd, 2007, стр. 107.

Та “скоро-револуција” је театрална, чак и класична, јер приказује револуционарни спектакл, али не доводи до истинске промене.³⁹ Криза је по својој природи револуционарна, али она сама није револуција. Она има све спољне одлике револуције: масовни протести, сукоби с полицијом, ентузијазам, креативност. Међутим, према резултатима, њој није био својствен ни револуционарни “скок у смрт” (јер не теже револуционарном насиљу) ни рушење постојећег поретка.

Театрализација је имала централну улогу у демонстрацијама што се понајбоље може илустровати чувеним наступом Стеве Жигона, који је пред студентима одржао Робеспирјеров говор из Бихнеровог комада *Дантонова смрт* из 1835.⁴⁰ из ког је најупечатљивија мисао да “нема савеза, нема примирја са људима који су мислили једино о томе како да опљачкају народ, који су се надали да ће та плјачка остати некажњена и за које је Република представљала шпекулацију, а Револуција занат!”⁴¹

У таквом амбијенту могуће је говорити о брисању границе између театра и живота, јер је глумац препознат као симболичка замена за непостојећу фигуру вође ове “скоро-револуције”. Тада студенти као маса наилазе на свог вођу, који у стварности не постоји. „Они знају, осећају, слуте целим бићем, да акција без њега, без одважног, умног и надпросечног, неће успети. Да без њега покрет неће прерасти у револуцију.”⁴²

Спретним маневром Тито је успео да искористи управо ту нејасну идеолошку границу између студентског покрета и револуционарног покрета. Седмог дана штрајка, 9. јуна, он се обратио нацији и признао да су држава и партијско руководство грешили, речима да се “са већином студентских захтева увек слагао” и затим, у невероватном преокрету, стао на чело студентског покрета речима: “револт до кога је дошло је деломично и резултат тога што су студенти видели да сам и ја сам често постављао та питања па се она ипак нису решавала”. Тито је превазишао сопствену перформативну интерпелацију изговоривши речи које никад није рекао ни један председник неке социјалистичке земље: “Ако нисам способан да рјешим та питања, онда ја не треба више да будем на томе мјесту.” Студенти су Титов говор протумачили као своју победу, иако готово ни један њихов захтев није испуњен.⁴³

39 Edgar, Moren, *Duh vremena*. 2. Nekroza, BIGZ, 1979, стр. 30.

40 Jakovljević, стр. 108.

41 Georg, Bihner, *Celokupna dela*, Književna zajednica Novog Sada, 1989, стр. 58.

42 Živojin, Pavlović, *Ispjlovak pun krvi*, Dereta, Beograd, 1990, стр. 44.

43 Исто, стр. 193.

6. ЗАКЉУЧАК

У Југославији постепено владајућа непријатељска класа постајала технобироократија, али у затону социјализма свеприсутне класне власти још нису сасвим капиталистичке, али заступају капитал и обнављају капиталистичке односе.

Самоуправљање се претвара у функције разарања и разбијања друштвених односа и моралне структуре произвођача, стварајући нове капиталистичке односе. Централни културни показатељ постсоцијалистичке транзиције је појава потрошачке културе. Јавна сфера југословенског социјализма је била мешавина идеолошког комунистичке утопије и капиталистичко-конзумеристичког обећања. У таквим околностима догађаји 1968. показују да је незадовољство студената било усмерено на питања друштвене неједнакости и несолидарности, критику бирократије, нове класе у друштву које је претендовало да буде бескласно, изневеравања и компромитације основних идеја социјализма. Тај догађај је културно-уметнички догађај са многим аспектима културе. Културализација са деполитизацијом су главне карактеристике процеса нестајања друштва у идеологији посткомунистичке трансформације. Култура је “поље преговарања” у коме се мешају и пермутују доминантна идеолошка схватања и отпори спрам њих.

Извођење представе, уместо забрањеног прослављања годишњице јунских протеста из 1968. на коме је требало да се говори о политичким слободама, било је још једна потврда започетог процеса културализације политике. Принцип културне репродукције карактеристичан је за културу у Југославији, било да се ради о преузимању матрица потрошачке културе или пак антипотрошачке контракултуре.

Једна од стратегија културног хладног рата је стимулисање облика потрошачке жеље, показивање разлика у потрошачком капацитету људи, што је био један од најјачих облика колонизације свести људи у социјализму.

Иако се у најутицајнијим радовима те епохе, као што је *Друштво спектакла* Гија Дебора, акценат углавном ставља на акцију, можда би се питању 1968. боље могло приступити преко рефлексije. ‘68 изгледа као стварна преломна тачка, као цезура у процесу редефинисања пролетаријата (формулисања и наглашавања принципа хуманости). Неки аутори сматрају да је резултат пораза идеја студентске побуне 1968. године успон каснога капитализма као неолибералне доктрине и праксе радикалне приватизације јавнога/

заједничкога добра у свету од краја 1970-их година.⁴⁴

Пораз студентскога покрета 1968. године није био пораз „револуције“ против капитализма, него пораз структурне могућности савеза између два лица савременога рада односно „субјекта“ вредности у модерноме друштву. Након тога се мења парадигма рада у парадигму културе, о чему сведочи социологијски концепт културнога капитала у радовима Пјера Бурдијеа⁴⁵ а у који је укључен економски и друштвени капитал. Немогућност сусрета радника и студената у борби против капитала је била у структурноме поремећају односа између двије супротстављене „класе“. Једна је припадала индустријскоме погону рада ране модерне у творницама, а друга је била почетак развоја културнога капитала или когнитивнога капитала касне модерне. Прва је класа традиционална класа физичкога рада, а друга она која настаје спојем техно-науке, кибернетике и информација у простору когнитивне „творнице знања“ па зато савез радника и студената уопће није могуће успоставити; не због етика и свести о јадноме положају изабљиване класе пролетера, већ због објективног положаја онога што Марх у *Kanumалу* назива дијалектиком производних снага (технологија и наука) и односа у производњи (спектар друштвених интеракција). Између рада и капитала долази нови моћан посредник који се развија као резултат Марксове дијалектике историјског напретка. Тај посредник је створен из логике безусловног напретка капитализма у значењу иновација у технологији и побољшања животних услова потрошачких друштава. Када потрошња 1960-их постане заштитним знаком коначне побједи западњачке цивилизације умјесто рада и производње у игру улазе знакови и спектакл на уместо реалнога. Семио-капитализам суверено влада простором нељудскога

Култура у свим појавним очитовањима естетске конструкције или дизајна животнога света информацијских друштава зато заузима одлучну функцију нове идеологије.⁴⁶ У новом духу капитализма култура је постала нова политичка економија капитализма и обухвата когнитивни капитал у форми знања видљивих у новим производним снагама напретка као што су техно-науке и кибернетичке технологије и односи у производњи као што су корпоративно устројене све сфере у осталим сферама друштвенога живота (образовање, социјална брига, здравство, сектор услуга и културе у значењу индустрије

44 Luc Boltanski, *Eve Chiapello, The New Spirit of Capitalism, London – New York, Verso, 2007.*

45 Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.*

46 Žarko Paić, *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija, Zagreb, Antibarbarus, 2005, стр. 14.*

или спектакла, *entertainment-a*). Обрат се дешава када идеологија постаје култура, а култура идеологија и тај процес је присутан унутар радикалне трансформације друштвених односа, Делезовим речником речено, односно аксиоматским стројем капитализма.

ЛИТЕРАТУРА

- Bal, Mieke Bryan Gonzales, *The Practice of Cultural Analysis: Exposing Interdisciplinary Interpretation*, Stanford University Press, Stanford, 1999.
- Bakarić, Vladimir. *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, 4 sv., Informator et al., Zagreb 1983.
- Bihner, Georg, *Celokupna dela*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1989.
- Bogdanović, Mira, *Konstante konvertitstva (Hod u mjestu – Od Dilasa do Dilasa)*, Centar za libeterske studije, Beograd, 2013.
- Boltanski, Luc i Chiapello, Eve, *The New Spirit of Capitalism*, Verso London, New York, 2005.
- Bourdieu, Pierre, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.
- Buden, Boris, „Još o komunističkim krvolocima...”, *Prelom*, 3.4, 2003, 51- 57.
- Gramsci, Antonio, *Selection from Prison Notebooks*, Lawrence & Wishart, London, 1971.
- Dimitrijević, Branislav, *Potrošeni socijalizam. Kultura, konzumerizam i društvena imaginacija u Jugoslaviji (1950-1974)*, Fabrika knjiga i Peščanik, Beograd, 2016.
- Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005.
- Duda, Igor, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-tih i 1980-tih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
- Djilas, Milovan, *The New Class: An Analysis of the Communist System*, New York, Praeger, 1963.
- Đilas, Milovan, *The Unperfect Society: Beyond the New Class*, Harcourt Brace & World, New York, 1969.

- Đorđević, Jovan, "Protivrečnosti društvene svojine u socijalizmu", *Gledišta*, 11, VI, novembar 1965, 1465-1471.
- Horvat, Branko, *Ogled o jugoslavenskom društvu*, Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1967.
- Jović, Dejan, *Jugoslavija: država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb, 2003.
- Johnson, A. Ross, *The Transformations of Communist Ideology: The Yugoslav Case, 1945-1953*, MIT P, Cambridge MA, 1972.
- Kardelj, Edvard, *Problemi naše socijalističke izgradnje*, Kultura, Beograd 1954.
- Kidrič, Boris, *Socijalizam i ekonomija*, Globus, Zagreb, 1979.
- Marković, Mihajlo. „Jednakost i sloboda”, *Praxis*, br. 1-2 1973, 3-18.
- Marks, Karl, *Birokratija i javnost*, "Vuk Karadžić", Beograd, Savremena administracija, Beograd, 1965.
- Moren, Edgar, *Duh vremena*. 2, Nekroza, BIGZ, 1979.
- Paić, Žarko, *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija*. Zagreb, Antibarbarus, 2005.
- Pavlović, Živojin, *Ispljuvak pun krvi*, Beograd, Dereta, 1990.
- Petranović, Branko, Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918-1988. Tematska zbirka dokumenata*, Izdavačka radna organizacija „Rad“, Beograd 1988.
- Popov, Nebojša, *Sukobi. Društveni sukobi - izazov sociologiji*, Beograd, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, 1990.
- Popović, Mihailo, et al., *Društveni slojevi i društvena svest*, Centar za sociološka istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 1977.
- Petrović, Gajo, Supek, Rudi (ur.) *Praxis*, 1/2, jun-lipanj 1968: *Dokumenti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1968.
- Strpić, Dag. „Obrazovanje, tehnološki i društveni razvoj i društvena infrastruktura”, *Naše teme*, 32, 1-2, 1988, 24-42.
- Suvin, Darko, *Samo jednom se ljubi, Radiografija SFR Jugoslavije, 1945.-72. Uz hipoteze o početku, kraju i suštini*, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2014.

- Horvat, Branko, *Ogled o jugoslavenskom društvu*. Beograd: Jugoslavenski inst. za ekonomska istraživanja, 1967.
- Woodward, Susan, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia 1945-90*, Princeton, Princeton UP, 1995.

Vesna Stanković Pejnović

CULTURAL ANALYSIS OF ECONOMIC POLITICS AND SOCIAL RELATIONS AS A REFLECTION ON 1968 EVENTS

Resume

Cultural analysis is a direct critical analysis based on “awareness of positioning of critics of the present, awareness of social and cultural present from where we observe objects that are already in the past, but objects that we think define our present culture as well”. The “New Class” that Djilas described in the 50s was the social layer defined by participation in political power and use of privileges which that power brings. Economic reforms brought class stratification in line with growing differences in economic power and consumer power of a new primarily technocratic class that had managed the economy. Determination property of that new class reflected in changes in psychology, way of life and welfare of the class members, depending on their hierarchical position. The new class was seen as cultural class characterized by increasing distance from cultural habits of the working class and peasant population, even with contempt for their habits, which made cultural differentiation in the society through culturalization of consumption. The criticism of the “theory of class stratification” attempted to replace the theory of class struggle. “The theory of class stratification is limited to questions of property position and as such represents “uncritical transfer of theories from the West”, while the existence of consumer mentality and behavior is not a problem of self-management but rather the result of “overcome relations, middle-class, egoism” as well as “underdeveloped system of division of labor”. In the summer of 1968 there was the first major political turmoil in Yugoslavia. Dissatisfaction was declaratory focused

on issues of social inequality and lack of solidarity as a result of the new economic policy. Reforms opened the way towards social stratification establishing the so-called “red bourgeoisie”, which became the central target of students’ egalitarian rhetoric. However, June events in Yugoslavia took the form of a theatrical “near-revolution” that “shows a revolutionary spectacle, but does not lead to a true change”. That was a cultural and artistic event with many aspects of culture or counterculture of the developed West. The year 1968 can be seen as a turning point, as a caesura in the process of redefining the proletariat (formulating and emphasizing the principles of humanity). Both the regime and the members of the movement believed that the return to marxist and revolutionary orthodoxy was a symptom of inclination towards the radical left.

Keywords: culture, bureaucracy, class stratification, „almost revolution“.